''દૃષ્ટિનો વિષય અને ભેદજ્ઞાનની પ્રક્રિયા ને પ્રયોગ''

ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના શાસનમાં કળિકાળ સર્વજ્ઞ એવા શ્રી કુંદકુંદઆચાર્યદેવ બે હજાર વર્ષ પૂર્વે થયા. તેઓએ સદેહે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં જઈ સીમંધર પરમાત્માની સાક્ષાત્ દિવ્યદેશનાનું આઠ દિવસ રસપાન કરી ત્યાંથી ભરતક્ષેત્રમાં પરત આવી અને પંચ પરમાગમોની રચના કરી, તેમાંનું સર્વોત્કૃષ્ટ આ સમયસારજી શાસ્ત્ર કે જેની ટીકા હાલતા-ચાલતા સિદ્ધ એવા શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે કરી. અને તેમાં રહેલાં ભાવોનું સ્પષ્ટીકરણ આપણા સૌના ધર્મ પિતા એવા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ કર્યું. તેઓના હાથમાં સમયસારજી શાસ્ત્ર આવતાં જ તેમનું હૃદય પોકારી ઉઠ્યું કે આ તો 'અશરીરી થવાનું શાસ્ત્ર છે.' આ શાસ્ત્ર હાથમાં આવતાં જ પૂ.ગુરુદેવશ્રીને અલ્પકાળમાં સ્વસંવેદનરૂપ સ્વાનુભૂતિનો જન્મ થયો.

સમયસારજી શાસ્ત્રની ૧૭-૧૮ ગાથાની ટીકા ત્રણ પેરેગ્રાફમાં સમાવિષ્ટ થયેલી છે. આ ગાથામાં આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે જેમ કોઈ ધનનો અર્થી પુરુષ પ્રથમમાં પ્રથમ રાજાની શોધ કરે એટલે કે જાણે કે રાજા કયા ગામમાં રહે છે, તેમાં તેનું ક્ષેત્ર કયુ છે, તેની અવર જવરનો કાળ શું છે તથા તેનું લક્ષણ શું છે ? તેમ મોક્ષાર્થી પુરુષ કે જે માત્ર મોક્ષનો જ અભિલાષી છે જેને બીજું કાંઈ જ જોઈતું નથી તેણે પ્રથમમાં પ્રથમ આત્માને જાણવો કે જે ઉપાદેયભૂતતત્ત્વ, ધ્યાનનું ધ્યેય, શ્રદ્ધાનું શ્રદ્ધેય ને જ્ઞાનનું વાસ્તવિક જ્ઞેય છે. જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન દર્શન છે ત્યાં ત્યાં જાણવું દેખવું વર્તે જ છે. તેવા જીવનું વાસ્તવિક ધ્રુવસ્વરૂપ કેવું છે તેનો પરિચય કરીને તે ધ્રુવ સ્વરૂપ અંદરમાં કેવું છે તે જાણવું અત્યંત જરૂરી છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ બેંગ્લોર મંદિરની પ્રતિષ્ઠા વખતે ત્રણ દિવસ સુધી ફક્ત ''પ્રથમ આત્માને જાણવો'' આ વાક્ય ઉપર જ પ્રવચનો ચલાવેલા. જીવનું આજીવન મનુષ્યગતિનું એકમાત્ર કર્તવ્ય હોય તો તે પ્રથમમાં પ્રથમ આત્માને જાણવો તે જ છે. આ ગાથામાં માત્ર અસ્તિથી જ વાત લીધી છે નાસ્તિને યાદ કરી નથી.

હવે પ્રથમમાં પ્રથમ આત્માને જાણવો તો આ ગાથામાં મુખ્યપણે આત્મા જાણનાર છે કરનાર નથી. કોઈપણ ક્રિયાનો કરનાર એટલે કે પર્યાયમાં ચાલતી જાણનક્રિયાનો પણ આત્મા કરનાર નથી, માત્ર જાણનાર છે અને તે જાણનક્રિયામાં આબાળગોપાળ સૌને અનુભૂતિસ્વરૂપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા અનુભવમાં આવી રહ્યો છે તે આ ગાથાની વિષય વસ્તુ છે.

હવે આત્માનું અંદરનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જાણવાથી તેનો મહિમા આવે છે. આત્મા જ્ઞાન અને સુખમય અનંતગુણાત્મક અભેદ, એકરૂપ, અખંડ, અપરિણામી, શાશ્વત, નિત્યનિરાવરણ એવો પરમપારિણામિકભાવ લક્ષણે લક્ષિત ધ્રુવ આત્મા વર્તમાનમાં શુદ્ધપણે બિરાજમાન છે. દ્રવ્યે નિર્વિકલ્પ વસ્તુ, ક્ષેત્રે અસંખ્ય પ્રદેશી, કાળે અનાદિઅનંત અને ભાવે અનંત ગુણસ્વરૂપ તેવો અભેદ સ્વભાવ છે. તેના અસંખ્યપ્રદેશમાં એક એક પ્રદેશે અનંતગુણો પોતપોતાનું આગવું સ્વતંત્ર લક્ષણ લઈને પથરાયેલાં છે, તેવી નિર્વિકલ્પ વસ્તુ છે. એક પ્રદેશે એક ગુણ અને બીજા પ્રદેશે બીજો ગુણ તેમ નથી. પ્રત્યેક પ્રદેશે અનંતગુણો તથા તેની કારણશુદ્ધપર્યાય પણ ગર્ભિતપણે

પથરાયેલી છે તેવો આત્મા માત્ર જાણનાર-દેખનાર અકર્તા સ્વભાવી છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ ૩૨૦ ગાથાના તારીખ ૨૦-૮-૭૦ ના પ્રવચનમાં આત્માના ધ્રુવમાંને ધ્રુવમાં એક ધ્રુવસામાન્ય ને એક ધ્રુવવિશેષ એવા બે ભેદ પાડીને ધ્રુવની અત્યંત સૂક્ષ્મ, ગંભીર ને પ્રયોજનભૂત વાત કરેલી છે. આ પ્રવચનો 'ધ્યેયપૂર્વકજ્ઞેય' પુસ્તકમાં છપાયેલા છે. વસ્તુ તો અભેદ છે છતાં ધ્રુવમાં જ એવું એક ત્રિકાળ જ્ઞાન અને ત્રિકાળ દર્શન છે કે જે આખા કારણ સમયસારને જાણે છે. કારણ સમયસારને જાણનારું જ્ઞાન એમાં ત્રિકાળ પડેલું છે. ધ્રુવ ધ્રુવને જાણે દેખે એવું ત્રિકાળજ્ઞાન અને ત્રિકાળદર્શન સ્વભાવથી જ તેમાં રહેલા છે. કારણ સ્વભાવજ્ઞાન ને કારણ સ્વભાવદર્શન એવા અંદરમાં ધ્રુવમાં છે કે જે પોતાને જ પૂરણ જાણે દેખે. તે સ્વભાવમાં પોતાના દ્રવ્યગુણ ને અનંતગુણની અનંત કારણશુદ્ધપર્યાયનું જાણવું દેખવું વર્તમાનમાં નિષ્ક્રિયપણે વર્તી રહ્યું છે. આવો જ તેનો ત્રિકાળ સ્વભાવ છે. ચારેય ગતિના જીવોનું ધ્રુવસ્વરૂપ આવું છે. વર્તમાનમાં આવો જ તેનો ત્રિકાળ સ્વભાવ ધ્રુવ ધ્રુવને જાણે એવો વર્તી રહ્યો છે. સ્વભાવવાન છે તે શક્તિરૂપે અંદર રહેલો છે અને સ્વભાવ છે જાણવા દેખવાનો તે આવા શક્તિરૂપ સ્વભાવવાનને નિષ્ક્રિયપણે જાણી દેખી રહ્યો છે. ત્રિકાળજ્ઞાન ધ્રુવ છે તે અંદરમાં ધ્રુવને બરાબર જાણે છે. આવા સ્વભાવની ચર્ચા પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ આમાં કરેલી છે.

આ વાત સાંભળતા જ શ્રોતાને પ્રશ્ન ઊઠે છે કે આ જ્ઞાન તો શક્તિરૂપે છે ને ? ત્યારે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી જવાબ આપે છે કે શક્તિરૂપ તો છે પણ આવો જાણવાનો સ્વભાવ અંદર પડ્યો છે. ધ્રુવમાં ને ધ્રુવમાં જ આવા બે ભેદ છે. આ ચર્ચા વર્તમાન પર્યાયની નથી, માત્ર ધ્રુવની જ છે. આવું જાણવું દેખવું સ્વભાવભૂત ત્રિકાળીમાં ત્રિકાળ પડેલું છે. આવું જાણવું દેખવું અનાદિ અનંત ધ્રુવમાં ધ્રુવપણે વર્તી જ રહ્યું છે. આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન અને જ્ઞાનનો સ્વભાવ નિરંતર આત્માને જાણવું. ધ્રુવમાં પણ ધ્રુવનું જ જાણવું આવો ધ્રુવપ્રવાહ અંદરમાં નિષ્ક્રિયપણે વર્તી રહ્યો છે.

તે ત્રિકાળ ધ્રુવ પ્રવાહ અંદરમાં જે ધ્રુવમાં ધ્રુવનું જાણવું દેખવું, એવો સ્વભાવ વર્તમાન વર્તે છે ત્યાંથી જ તેવું જ જાણવું દેખવું લઈને વહેતો વહેતો પ્રવાહ અંશરૂપે ક્રિયાશીલ ઉપયોગમાં આવે છે. અંદરમાં જે જ્ઞાનનો ધ્રુવ પ્રવાહ છે તેની જ જ્ઞાન સરવાણી વર્તમાન પ્રગટ ઉપયોગમાં આવે છે તેથી જે અંદરમાં સ્વભાવમાં અનંતગુણાત્મક શક્તિવાન આખા ધ્રુવનું જાણવું દેખવું ચાલુ છે તેવું જ વર્તમાન ઉપયોગમાં ત્યાંથી અંદરનું જાણવું દેખવું અંશરૂપે આવતું હોવાથી વર્તમાન ક્રિયાશીલ ઉપયોગમાં પણ આખા આત્માનું જ જાણવું દેખવું વર્તી રહ્યું છે એટલે કે આબાળગોપાળ સૌને અનુભૂતિસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા સ્વયં પોતે જ જાણનક્રિયામાં અનુભવમાં એટલે કે જાણવામાં આવી રહ્યો છે. જાણનારો જ જણાય રહ્યો છે.

આવા જ સ્વભાવની વાત પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ બહેનશ્રીના વચનામૃતના બોલ નં.૧૦૫ ના ૩૭ નંબરનાં પ્રવચનમાં પણ બે પ્રકારના આત્માના જ્ઞાન લક્ષણ બતાવીને કરી છે. એક આત્માનું ત્રિકાળજ્ઞાન લક્ષણ ને આત્મા લક્ષ અને આવા લક્ષલક્ષણને, ધ્રુવને ઓળખી જાણી કોણ શકે ? વર્તમાન જ્ઞાન ઉપયોગ કે જેમાં આબાળગોપાળ સૌને અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા અનુભવમાં આવી રહ્યો છે. તે તેનું ખરું લક્ષણ છે કે જેના દ્વારા આત્મા ઓળખાય ને તેમાં વેદન આવે.

જે જીવને મહિમાપૂર્વક ત્રિકાળી દ્રવ્યના અંદરના સ્વરૂપ ને સ્વભાવનો તથા વર્તમાન ઉપયોગમાં પણ ત્રિકાળી દ્રવ્ય જ જાણવામાં આવી રહ્યું છે તેવો ખ્યાલ આવી જાય તો વર્તમાન પર્યાયમાં જે પુરુષાર્થના નામે પર્યાયને વાળવાનું ને ફેરવવાનું જે અનંતુ કર્તૃત્વ ચાલે છે તે ક્ષણવારમાં છૂટી જાય ને અકર્તા સ્વભાવ દૃષ્ટિગોચર થઈ જાય. આવા સ્વરૂપ ને સ્વભાવને યથાર્થપણે જાણવું સમજવું ને તેનો યથાર્થ નિર્ણય કરવો તેમાં અનંતો પુરુષાર્થ જીવને શા માટે લાગે છે ? કારણ કે બાહ્ય ક્ષયોપશમજ્ઞાનમાં જીવે એટલો બધો બહિર્લક્ષી જ્ઞાનનો વ્યાપાર વિસ્તારી દીધો છે કે તેને ત્યાંથી પોતાના જ્ઞાનને સંકેલવું જ મુશ્કેલ થાય છે તેથી આવા સ્વભાવ સુધી ન પહોંચતા તેને આ વાત કઠિન લાગે છે. પ્રથમમાં પ્રથમ જ આ વાતનો નિર્ણય કરીને જો જીવ આગળ વધે તો માર્ગ ખૂબ જ સરળતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું છે. કારણ કે આવો સ્વભાવ તો વિદ્યમાન જ છે.

ઉપયોગમાં ઉપયોગવાન જ બિરાજમાન છે તેમાં ક્રોધાદિ આસ્રવ નથી. ઉપયોગ સ્વભાવનો અંશ છે તેમાં ઉપયોગવાન અંશી જ રહેલો છે. ઉપયોગ અંશીનો અંશ હોવાથી તેમાં અંશી જ રહેલો છે. સ્વભાવનો અંશ સ્વભાવવાનને ઉદીત કરતો જ ઉત્પાદ પામીને વ્યય થાય છે. તે વર્તમાન જ્ઞાનક્રિયાનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે તે નિષ્ક્રિયને પ્રત્યેક સમયે જાણીને જ વ્યય પામે.

સ્વભાવવાન તો ધ્યેયભૂત અભેદ અનંતગુણાત્મક પરમપારિણામિકભાવ લક્ષણે લક્ષિત અનાદિ અનંત છે ને વર્તમાન પ્રગટ થતો અંશ તે પણ અનાદિઅનંત જ્ઞેયભૂત અભેદપણે ઉપયોગ લક્ષણે લક્ષિત રહેલો છે. આવા ધ્યેયભૂત અભેદ ને જ્ઞેયભૂત અભેદનો નિર્ણય જીવને એક સમયમાં એક સાથે આવે છે, કે ભગવાન આત્મા ધ્રુવ છે ને તે આબાળગોપાળ સૌને અનુભવમાં એટલે કે વર્તમાન ઉપયોગમાં જાણવામાં આવી રહ્યો છે. જ્યાં સુધી હું જાણનાર છું ને મને જાણનારો જ જણાય રહ્યો છે તેમ જાણતો નથી ત્યાં સુધી પરોક્ષ અનુભૂતિ પણ થતી નથી. સ્વભાવ આવો હોવા છતાં તેની દૃષ્ટિ ત્યાં નથી તે તો દૃષ્ટિનો દોષ છે. દૃષ્ટિ ન હોવાથી અંશ અંશીનું સ્વરૂપ બદલાઈ જતું નથી. આવો નિર્ણય થતાં પરોક્ષ અનુભૂતિનો જન્મ થાય છે. જે સમયે આવા સ્વભાવની યથાર્થ સમજણપૂર્વક જ્ઞાનમાં આ અનુભૂતિ છે તે જ હું છું એટલે કે શુદ્ધાત્મા જ હું છું તેમ દૃષ્ટિ ત્રિકાળીદ્રવ્ય ઉપર અહમ્ કરતી સ્થપાય છે તે જ સમયે પ્રગટ થતાં ઉપયોગમાં જે પરોક્ષ અનુભૂતિ હતી તે સ્વસંવેદનપૂર્વક પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિમાં કન્વર્ટ થઈને સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગની ઉત્પત્તિ થાય છે. જીવને બહિર્લક્ષી પર્યાયમાં થતા રાગદ્વેષના પરિણામનો તો સ્વીકાર આવે છે પણ આ જ્ઞાન પરિણામમાં આત્મા પ્રતિષ્ઠિત છે તેવો સ્વીકાર આવતો નથી તેથી આ તરફ નિરંતર પુરુષાર્થ ચાલતો ન હોવાથી છતો પદાર્થ અછતો થઈ ગયો છે.

આમાં ખરેખર તો તેના મહિમાનું જ કામ છે. જ્ઞાનનો સ્વભાવ જ ઉર્ધ્વતા છે. આત્મા જાણનાર છે. કોઈપણ જાણનાર ક્યારેય પણ કોઈ વખતે કોઈ સમયે પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય જ નથી તેથી જાણનારની જ મહિમા છે. પોતાની વિદ્યમાનતા વગર જાણે કોણ ? માટે પ્રથમ જ પોતાની વિદ્યમાનતા ઘટે છે ને તેમાં જ્ઞાન જ પ્રથમ કારણ છે. જાણવું જાણવું જાણવું તે જ કારણ છે. જીવ પાસે શું નથી ? અનંત શક્તિઓ છે તેમાંથી ૪૭ શક્તિ તો શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યએ વર્ણવી છે ને પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ પોતાના આત્મમંથનમાંથી ૫૪ શક્તિઓ કાઢી

છે. આવા શક્તિવાન આત્માને પ્રથમમાં પ્રથમ જાણવો તેવું આચાર્ય ભગવાનનું વચન છે. જ્યાં આવા શક્તિઓથી ભરેલા શક્તિવાનનો મહિમા આવે છે ત્યાં જ રુચિ પલટાઈને દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર ચાલી જાય છે.

ખરેખર તો આત્માનુભૂતિ તે જ તેના પ્રાણ છે પણ આત્માનુભૂતિ સ્વભાવની યથાર્થ સમજણપૂર્વક થાય છે. પરંતુ જીવનો પ્રયાસ ને પ્રયોગ હંમેશા પર્યાયને ફેરવવાનો જ ચાલ્યા કરે છે. તેને પર્યાયની સમજણ એવી નથી ચાલતી કે પર્યાયો ક્રમબદ્ધ છે તેની યોગ્યતા અનુસાર પ્રગટે છે. જે પર્યાયો થઈ ગઈ તે ભૂતકાળની યોગ્યતારૂપે પારિણામિકભાવે ગુણમાં પડેલી છે ને ભવિષ્યની જે પર્યાયો થવાની છે તે પણ પારિણામિકભાવે શક્તિરૂપ યોગ્યતા લઈને ગુણમાં રહેલી છે. હવે માત્ર વર્તમાન પર્યાય પ્રગટ છે કે જે ત્રિકાળી દ્રવ્યમાં નથી પણ ત્રિકાળીનો નિર્ણય કરવા માટે બહાર છે અને તે જ ત્રિકાળીનો નિર્ણય કરે છે. તે પર્યાય પણ સમયવર્તી છે તે જ્ઞાન પર્યાયનું કાર્ય જ માત્ર સ્વભાવનો નિર્ણય કરવાનું છે.

વર્તમાન પર્યાય પ્રગટ થવાનું શક્તિરૂપ સત્ત્વ તો દ્રવ્યમાં પડેલું છે ત્યાં સુધી તો તે પર્યાય નથી, ગુણ છે અને જ્યારે ઉત્પાદ ગુણમાંથી સત્‌રૂપે થાય છે ત્યારે તો ખરેખર તેનું નામ પર્યાય પડે છે. જે પર્યાયનો સ્વકાળ હોય તે પર્યાય તેના ક્રમે નિમિત્તથી નિરપેક્ષ ઉત્પાદ પામે છે. આ પર્યાય એક સમય માટે ઉત્પાદરૂપ ક્રિયા કરી ને બીજે સમયે વ્યય થઈ ભૂતકાળની યોગ્યતારૂપે પારિણામિકભાવે જે તે ગુણની પર્યાય તે જ ગુણમાં ગુણ તરીકે સમાય જાય છે. જે પર્યાય જે ગુણની પ્રગટ થાય તે જ ગુણમાં તેનું સત્‌પણું સત્વરૂપે રહેલું હોઈ વિલિન થઈને તે જ ગુણમાં સમાય છે. તે સત્ત્વમાંથી જ સત્‌રૂપ ઉત્પાદ્ થાય છે આવું ઉત્પાદ્વ્યયધ્રુવયુક્તમ્‌સત્ તો અનાદિનું છે તે સ્વયં સંચાલિત છે. તેમાં તેને કાંઈ પુરુષાર્થ તો કરવાનો છે નહીં. આવો જે જ્ઞાનનો ઉત્પાદ, ક્રિયાશીલ ઉપયોગમાં થાય તેમાં તેણે વર્તમાનમાં નિર્ણય કરવાનો છે કે ત્રિકાળી દ્રવ્ય જ હું છું ને તે દ્રવ્ય મને મારા જ્ઞાન ઉપયોગમાં જાણવામાં આવી રહ્યું છે. મારા સ્વભાવમાં મારો સ્વભાવવાન જ જાણવામાં આવી રહ્યો છે. મારું દ્રવ્ય જ મારા જ્ઞાનમાં જણાય રહ્યું છે ને હું તો માત્ર જાણનાર છું તેમ જાણપણું કરવું તેનું નામ યથાર્થ નિર્ણય છે. આવા નિર્ણયપૂર્વક દૃષ્ટિ જ્ઞાયકમાં અહમ્ કરતા અનુભૂતિનો જન્મ થાય છે. પ્રથમમાં પ્રથમ આત્માને જાણવો તે અનુભૂતિથી સાર્થક થાય છે. પ્રથમ પણ આત્માને જ જાણવો ને તેને જ જાણતાં રહેતા જ મોક્ષમાર્ગપૂર્વક મોક્ષની ઉત્પત્તિ થાય છે.

આ ગાથાના <u>બીજા પેરેગ્રાફમાં</u> જીવની વર્તમાન સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવી આત્માને અનેક પર્યાયરૂપ ભેદભાવો-વિકલ્પો સાથે મિશ્રિતપણું હોવા છતાં પણ સર્વ પ્રકારે ભેદજ્ઞાનની પ્રવિણતા બતાવતા આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે વર્તમાન એક સમયની પર્યાયમાં બહિર્લક્ષે ચારિત્રની વિપરીતતામાં રાગદ્વેષના પરિણામ તથા તેને મારા માનવાપણાનું મિથ્યાત્વ આ ભાવો વર્તમાન પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન ન હોવાથી એટલે કે અજ્ઞાનનું નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થાય છે. પર સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આવો વિભાવ એક સમયની પર્યાયમાં વર્તતો હોવા છતાં સ્વભાવમાં તેનો સર્વથા અભાવ છે.

એક બાજુ આત્મા છે અને બીજી તરફ પર્યાયનું પરિણમન છે. મિશ્રિતપણું તે શબ્દ જ ખરેખર બંનેની જુદાઈ બતાવે છે. આત્મા રાગ સાથે કદી મિશ્રિત થઈ શકતો નથી. જો એક સમય

માટે પણ મિશ્રિત થઈ જાય તો કદી તેની રાગથી જુદાઈ જ ન થઈ શકે. રાગરૂપ-વિકલ્પરૂપ હું થઈ ગયો છું તેવું જીવે માન્યું છે તેવું થયું નથી. વિકલ્પો સાથે એકત્વબુદ્ધિ કરીને માની રાખ્યું છે કે હું ભાવકનો ભાવ છું, હું જ્ઞેયનો ભાવ છું પણ હું જ્ઞાયકભાવ છું તેવું જ્ઞાન શ્રદ્ધાન તેને થતું નથી. રાગના પરિણમનમાં ઈન્દ્રિયજ્ઞાનથી ખંડખંડ થઈને તેની પ્રસિદ્ધિ કરીને મિશ્રિત ભાવરૂપ જ પ્રતિસમય વર્તે છે. હું રાગરૂપ ને વિકલ્પરૂપ થઈ ગયો તેવું અજ્ઞાન એક સમયની પર્યાયમાં બહિર્લક્ષે ચાલે છે. આ જ સમયે ઉપયોગનું પરિણમન તો ચાલે જ છે કે જેમાં અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા આબાળગોપાળ સૌને અનુભવમાં આવી રહ્યો છે.

આવું અજ્ઞાન પર્યાયમાં સમયવર્તી છે. અનાદિનું અજ્ઞાન છે તો અંદરમાં અજ્ઞાનનો કોઈ સ્ટોક નથી. અંદરમાં તો જ્ઞાનની ખાણ છે. સમયે સમયે જીવ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી રાગ-વિકલ્પને પોતાપણે જાણી માનીને નવું નવું અજ્ઞાન પોતાની પ્રજ્ઞાના દોષથી ઊભું કરે છે. બીજે સમયે દરેક જીવ Free છે અંદરથી અજ્ઞાન આવતું નથી. જ્યાં તેને ખ્યાલ આવે છે કે મારા જ્ઞાયકમાંથી તો જ્ઞાન જ પ્રગટ થાય છે અને તે જ્ઞાનમાં તો જ્ઞાયક જ જણાય રહ્યો છે ત્યાં તેની નજર જ્ઞાન ઉપર જાય છે ને તે જ્ઞાન જ્ઞાયકમાંથી આવે છે તેવો ખ્યાલ આવતાં જ, પ્રત્યેક સમયે પોતાના અભિપ્રાયનો પુરુષાર્થ પોતાના જ હાથમાં છે ને તે અભિપ્રાય ફરતાં જ અહમ્ જ્ઞાયકમાં સ્થપાઈ જાય છે. પર્યાય આશ્રય કરે છે દ્રવ્યનો ને પર્યાયમાં શુદ્ધતા પ્રગટ થાય છે પોતાની ક્ષણિક ઉપાદાનગત્ યોગ્યતાથી. પર્યાય આવે છે અંદરથી ને થાય છે સ્વતંત્ર.

એક જ્ઞાયકભાવ છે તે ઉપાદેયભૂતતત્ત્વ છે, અહમ્ કરવાલાયક પદાર્થ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છે. તેમાંથી પ્રત્યેક સમયે જ્ઞાનના ઉપયોગનો ઉત્પાદ થાય છે તે જ્ઞાનનો સ્વભાવ સ્વપરપ્રકાશક-સ્વપરપ્રતિભાસમય છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનત્વ છે. બાહ્ય જ્ઞેયોમાં અને જ્ઞાયકમાં જ્ઞેયત્વ છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાયક તો અભિન્નરૂપે પ્રતિભાસિત થઈ રહ્યો છે ને જ્ઞેયો ભિન્નરૂપે પ્રતિભાસે છે. જ્ઞાનથી જ્ઞેયો સર્વથા પૃથક છે અને જ્ઞાયક તો કથંચિત્ અનન્ય છે. જ્ઞાન તો પોતે જ્ઞાનના આકારે રહેલું છે. કારણ કે તે જ્ઞાયકમાંથી આવે છે. જ્ઞાનને જ્ઞેયની સાપેક્ષતાથી જ્ઞેયાકાર પણ કહેવામાં આવે છે પરંતુ જ્ઞેયાકાર કહેતાં જ્ઞેયના આકારો એટલે કે સ્વરૂપ કંઈ જ્ઞાનમાં પેસતું નથી. જ્ઞેય જ્ઞેયમાં છે જ્ઞેયના આકાર પણ જ્ઞેયમાં છે ને જ્ઞાન જ્ઞાનમાં છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનના જ આકારો રહેલા છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનના જ કલ્લોલો છે. આવા જ્ઞાનને પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ જ્ઞાનાકારરૂપ જ્ઞેયાકાર પણ કહેલ છે.

જ્ઞાન તો જ્ઞાનાકાર છે કારણ કે તે માત્ર જ્ઞાનનું જ મટીરીયલ છે. તેમાં જ્ઞેયનું કાંઈ જ નથી. જ્ઞાનનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ જ્ઞાયકમાંથી આવતો હોવાથી ઉત્પાદમાં જેવું જ્ઞાન અંદરથી પ્રગટ થાય તેવું જ સામે પરજ્ઞેય હોય છે અને અંદરમાં સ્વજ્ઞેય હોય છે. જ્ઞેયના કારણથી કે જ્ઞેયના નિમિત્તથી કે જ્ઞેયના પ્રતિભાસને કારણે કે તેની સાપેક્ષતાથી તેવા જ્ઞાનનો ઉત્પાદ નથી થતો. જ્ઞાન સ્વયં સ્વતંત્ર જ્ઞેયથી નિરપેક્ષ પ્રગટે છે. જ્ઞાન પોતાની ક્ષણિક ઉપાદાનગત્ યોગ્યતાથી જ પ્રગટ થાય છે. આવા જ્ઞાનને જ્ઞાનાકારરૂપ જ્ઞેયાકાર કહેવામાં આવે છે.

જ્ઞાન તો અનેકાકાર હોવા છતાં એકરૂપે જ રહે છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનથી જ જ્ઞાનનું જાણવું થાય છે. આવું જ્ઞાનનું પરિણમન જ્ઞેયાકાર જોઈને જીવને ભ્રાંતિ-ભ્રમણા થાય છે કે મારા જ્ઞાનમાં જ્ઞેયો

પ્રવેશી ગયા અથવા તો જ્ઞેયને કારણે કે તેના નિમિત્તે મારું જ્ઞાન જ્ઞેયાકાર અથવા મલિન થઈ ગયું. જ્ઞાનનું પરિણમન તો પોતાની ક્ષણિક ઉપાદાનગત્ યોગ્યતાથી થાય છે.

પરંતુ આવી ભ્રમણાને કારણે તે જ્ઞાનને વિકલ્પથી-રાગથી મિશ્રિત માનીને તે વિકલ્પને-રાગને-જ્ઞેયને ખસેડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનને દૂર કરવાનો ભૂંસવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ કરવા જતાં ખરેખર તેનું જ્ઞાન દૂર થઈ જાય છે. ખરેખર જ્ઞેય તો પૃથક છે પણ જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનનો તિરોભાવ કરીને સામાન્ય જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ કરીને જ્ઞાયકમાં અહમ્ સ્થાપવાને બદલે જીવ અજ્ઞાનરૂપી ભ્રમણાથી જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ થતો હોવાથી તે પોતે જ જ્ઞાનથી દૂર થઈ જાય છે. ખરેખર તો જ્ઞાન અંદરમાંથી જ્ઞાયકમાંથી આવતું હોવાથી તેને જ્ઞાયક સાથે જ સંબંધ છે જ્ઞેય સાથે કાંઈ સંબંધ જ નથી. જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ બેનો છતાં લક્ષ એકનું જ હોય છે.

જ્ઞાનનો ઉપયોગ જ્ઞાયકમાંથી જ એટલે કે સ્વમાંથી આવતો હોવાથી તે ખરેખર સ્વપ્રકાશક છે. સ્વમાંથી આવે છે તેથી સ્વપ્રકાશકપૂર્વક સ્વપરપ્રકાશક છે. પરને કારણે પરપ્રકાશક નથી. પરમાંથી ઉપયોગ આવતો નથી. તે તો સ્વતઃ નિરપેક્ષ પોતાથી જ સ્વપરપ્રકાશક છે. જ્ઞાન દર્શન વીર્ય તો ક્ષયોપશમભાવે છે ને શ્રદ્ધા ને ચારિત્ર તો તે જ સમયે ઔદયિકભાવે છે. ઉપયોગનો ઉત્પાદ પ્રત્યેક સમયે ધ્રુવને પ્રસિદ્ધ કરીને જ વ્યય થાય છે. ઉપયોગ જીવના જીવત્વનો નિશ્ચય કરાવે છે. તે ઉપયોગ જાગતો દેવ છે. તે પોતાના ઉપયોગવાનનો નિર્ણય કરીને શ્રદ્ધાને વિષય સોંપે છે. આવા સ્વભાવની યથાર્થ સમજણ કરીને જે જીવ હું જ્ઞાયક છું એમ જ્ઞાનશ્રદ્ધાનપૂર્વક જ્ઞાયકમાં અહમ્ કરે છે તેનું નામ જ અનુભૂતિ છે. આ સમયે પરિણામમાં અપરિણામી નથી પણ પરિણામીમાં અપરિણામી છે. જો પરિણામને ભેદથી જુઓ તો તે પરદ્રવ્ય છે. અપરિણામી ધ્યેય છે, પરિણામનો ભેદ હેય છે ને પરિણામી જ્ઞેય છે. પરિણામ જ્યારે હું જ્ઞાયક છું તેમ પરિણમે છે ત્યારે તે પરિણામ ભેદરૂપ રહેતા નથી. અપરિણામીથી કથંચિત્ અનન્ય થઈને પરિણામી થાય છે. જો પરિણામનો ભેદ દેખાય તો ભેદવિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે.

દરેક જીવ સુખને ઇચ્છે છે પણ સુખ ક્યાં છે તેની તેને ખબર નથી. ત્યાં જ જ્ઞાનીનું વચન તેના કાને પડે છે કે પર્યાયમાં દુઃખ હોવા છતાં પર્યાયથી સર્વથા ભિન્ન એવો તારો શુદ્ધાત્મા દ્રવ્યે અનાદિ અનંત સુખથી ભરેલો છે. દ્રવ્યસ્વભાવ કદી રાગરૂપ પરિણમ્યો જ નથી, તેનું પરિણમન જોવું હોય તો તે પણ જ્ઞાનરૂપ પરિણમન છે. તે તો સદાય અપરિણામી જ રહ્યો છે. જ્ઞાની સુખ કોઈને આપી શકતા નથી પણ સુખ ક્યાં છે તે જરૂર બતાવે છે ત્યાં જ શિષ્ય જાગૃત થઈને તુરત જ સુખમય એવા દ્રવ્યસ્વભાવની શોધમાં તત્પર થઈ જાય છે.

પૂ.ગુરુદેવશ્રી એક દૃષ્ટાંત આપતા કે એક વૃદ્ધ માજી હતા તેની સોય અંધારામાં પડી ગઈ હવે તે સોય તેને અંધારું જ્યાં હતું ત્યાં દૃષ્ટિગોચર ન થતાં જ્યાં ઉજાસ હતો ત્યાં તે સોયની શોધમાં ચડ્યા. કોઈએ તેમને પૂછ્યું કે માજી શું શોધો છો ? તેમણે કહ્યું કે મારી સોય અંધારામાં પડી ગઈ છે પણ ત્યાં ઉજાસ ન હોવાથી અહીં ઉજાસ છે તેથી ત્યાં શોધું છું. જીવની અજ્ઞાન અવસ્થામાં આવી સ્થિતિ છે જ્યાં તેના વર્તમાન સ્વાભાવિક ઉપયોગમાં આત્મા છે ત્યાં શોધતો નથી, ત્યાં તેને અંધારું લાગે છે ને શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં-બહિર્લક્ષીજ્ઞાનમાં-ક્ષયોપશમના ઉઘાડમાં તેને ઉજાસ લાગે છે

તેથી ત્યાં સંશોધન કરે છે. જ્યાં આત્મા ઉપયોગમાં વર્તમાનમાં પ્રતિષ્ઠિત છે ત્યાં શોધે તો તુરત જ દષ્ટિગોચર થાય છે.

બહારમાં ક્યાંય આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થવાનું કારણપણું નથી. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ કે સાક્ષાત્ ભગવાનની વાણી પણ આત્મજ્ઞાનનું કારણ બનતા નથી. આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થવાનું કારણ પણ ધ્રુવસ્વભાવમાં પડેલું છે. ખરેખર તો પર્યાયનું કારણ-કાર્ય પર્યાયમાં જ છે પણ તે ક્યારે પ્રગટ થાય કે અપરિણામીના આશ્રયે પ્રગટ થાય. આશ્રય ધ્રુવનો ને યોગ્યતા ક્ષણિક ઉપાદાનગત્ પર્યાયની. ધ્રુવના આશ્રય વિના કોઈ પર્યાય કદી પોતાની મેળે મેળે શુદ્ધ પ્રગટ ન થઈ શકે. એવી પર્યાયની નિરપેક્ષતા નથી કે તેને ધ્રુવના આશ્રય વગર શુદ્ધતાનો જન્મ થાય. ધ્રુવનો આશ્રય પર્યાય લ્યે તો તે કાંઈ પરાધીન નથી કહેવાતી. જ્યારે માત્ર પર્યાયને સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે નિરપેક્ષતાની સિદ્ધિ કરવા બધી ચર્ચા આવે-હોય પણ દ્રવ્યના આશ્રયે જ પરિણામની શુદ્ધતા પોતાની ક્ષણિક ઉપાદાનગત્ યોગ્યતાથી પ્રગટ થાય. પૂ. સોગાનીજીએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે પરિણામ દ્રવ્યનો આશ્રય લ્યે છે તે વાત મને ખટકે છે. પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ પણ પૂ.બહેનશ્રીના વચનામૃતના બોલ નં.૨૦૧ ના પ્રવચનમાં આ વિષય લીધો છે.

હવે ત્રીજો પેરેગ્રાફ જે આ ગાથાનો ખૂબ જ અગત્યનો છે તેમાં આચાર્ય ભગવાને ફરમાવેલ છે કે આવો અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા આબાળગોપાળ સૌને સદા સ્વયં પોતે જ અનુભવમાં આવી રહ્યો છે. પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ નાઈરોબીના પ્રવચનમાં ત્યાં સુધી કહ્યું કે અભવિને પણ આવી સ્થિતિ છે ભલે તેને જ્ઞાનની પરિણતિ નથી પણ સ્વભાવ તો આવો જ છે.

લક્ષણ કદી લક્ષને છોડતું જ નથી. જ્ઞાન ઉપયોગ તે લક્ષણ છે ને ઉપયોગવાન તે લક્ષ છે. લક્ષણ લક્ષને એક સમય માટે પણ છોડે તો લક્ષણ ને લક્ષ બંનેનો અભાવ થઈ જાય. કુંદકુંદઆચાર્યે કહ્યું કે પ્રથમમાં પ્રથમ તું આત્માને જાણ ને અમૃતચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે તને તારો આત્મા તારા જ્ઞાનમાં જણાય રહ્યો છે તેમ તું જાણ. એક આચાર્ય કહે છે તું ધ્યેયનો નિર્ણય કર. બીજા આચાર્ય કહે છે કે તું ધ્યેયના નિર્ણયની સાથે જ્ઞેયભૂત અભેદનો પણ નિર્ણય કર તો તું સમ્યક્‌ની સન્મુખ છો.

ઉપયોગમાં અનુભૂતિસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા અનુભવમાં આવી રહ્યો છે તેવા ઉપયોગ સહિતના આત્માને જ્ઞાનમાં નિર્ણય માટે લઈને શ્રદ્ધાએ અહમ્ નથી કરવાનું, કારણ કે ઉપયોગ તો ઉત્પાદવ્યયવાળો છે. ઉત્પાદની શ્રદ્ધા તે સમકિત નથી ધ્રુવની શ્રદ્ધા તે સમકિત છે માટે અહમ્ તો માત્ર ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવમાં સ્થપાય ત્યારે જ સમ્યગ્દર્શનનો જન્મ થાય છે. નિર્ણયના કાળે બેયની શ્રદ્ધા થાય. પણ અહમ્ માત્ર જ્ઞાનક્રિયા વિનાનો નિષ્ક્રિય ભગવાનઆત્મા જે ધ્રુવ-કુટસ્થ-અપરિણામી-જ્ઞાયકભાવ-ભૂતાર્થ સ્વભાવ છે તેમાં થતાં જ શ્રદ્ધાની સમ્યક્‌તા પ્રગટ થાય છે. અહમ્ એટલે કે આ જ હું છું.

જ્યારે જ્ઞાનમાં નિર્ણયની ભૂમિકા ચાલુ થાય છે કે હું તો જ્ઞાયકભાવ છું ને મારા જ્ઞાનમાં મને જ્ઞાયક જ જણાય રહ્યો છે તેવો નિર્ણય આવે છે તેવી પરોક્ષ અનુભૂતિ ચાલુ થાય છે ત્યારે પણ હજુ શ્રદ્ધામાં તો રાગ તે હું તેવી શ્રદ્ધા ચાલે છે કારણ કે શ્રદ્ધામાં ક્રમ નથી. કાં મિથ્યાત્વ ને કાં સમ્યક્‌ત્વ તેટલું જ હોય છે પણ તેમાં જે નિર્ણયપૂર્વે મિથ્યાત્વની તીવ્રતા હતી તે મિથ્યાત્વ મંદ થતું જાય છે ને

મિથ્યાત્વ ગળવા મંડે છે ને તેની શ્રદ્ધાના વલણનો વેગ પણ હજુ જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ છે ત્યાં સુધી ઉપયોગ સહિતના ઉપયોગવાનની તરફ છે. હજુ ભેદની શ્રદ્ધા ચાલે છે માટે રાગનો જન્મ થયા કરે છે. જ્યાં સુધી ભેદની શ્રદ્ધા છે ત્યાં સુધી સમ્યકતાનો ઉત્પાદ નથી થતો, ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ ચાલુ રહે છે. જ્ઞાનનો નિર્ણય જેમ જેમ આગળ વધતાં વધતાં ગાઢ-પ્રગાઢ-અપૂર્વ થઈને પરિપક્વ થતો થતો સવિકલ્પ સ્વસંવેદનમાં પરિણમે છે ત્યાં જ શ્રદ્ધા જ્ઞાયકમાં અહમ્ કરવા તત્પર થઈ જાય છે ને કોઈ એવો જ તેનો સ્વકાળ આવતાં જ્ઞાયકમાં અહમ્ થતાં જ શ્રદ્ધાની સમ્યક્તા ઉત્પન્ન થાય છે ને તે જ કાળે જ્ઞાન-ચારિત્ર પણ સમ્યક્ નામ પામે છે. આવી સમ્યક્તા થતાં શ્રદ્ધાન સાથે જ્ઞાન પણ સમ્યક્ થતાં અનેકાંતિક જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ને તે જ્ઞાન નિર્વિકલ્પતાના કાળે પણ જ્ઞાનનો સ્વભાવ જ સવિકલ્પ હોવાથી દ્રવ્ય પર્યાય બંનેનું જ્ઞાન વર્તે છે. જ્ઞાન જ્ઞાયકને પણ જાણે છે ને પર્યાયમાં આનંદ આવ્યો તેનું તથા અનંત પર્યાયોનું પણ જ્ઞાન વર્તે છે તેને નિશ્ચયથી સ્વપ્રકાશકપૂર્વક સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

આ ગાથામાં જ્ઞાનની મુખ્યતાથી ક્રમ ચાલુ થાય છે જ્ઞાનપૂર્વકશ્રદ્ધાન ને ચારિત્રની લીનતા. કારણ કે જાણ્યા વિનાનું શ્રદ્ધાન તો ગધેડાના શીંગળા સમાન છે. જેને જાણે તેની શ્રદ્ધા જીવને થાય તેથી આ ગાથામાં જ્ઞાનથી ચર્ચાની શરૂઆત બતાવી છે.

પહેલામાં પહેલો વિષય-ધ્યેય ભગવાનઆત્મા છે તે સમજવો ને તે ભગવાનઆત્મા આબાળગોપાળ સૌને ઉપયોગમાં અનુભવમાં-જાણવામાં આવી રહ્યો છે તેવો ધ્યેયભૂત અભેદ ને જ્ઞેયભૂત અભેદનો નિર્ણય, રાગદ્વેષમોહવાળી બહિર્લક્ષી અવસ્થાના કાળે પણ આવો જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાન વર્તી રહ્યો છે તેવો નિર્ણય થાય અને તે નિર્ણયપૂર્વક ભેદજ્ઞાનની પ્રવિણતાથી પ્રયોગ ચાલુ થાય છે. યથાર્થ સમજણ અનુસાર પ્રયોગ થાય છે. યથાર્થ સમજણ વગરનો પ્રયોગ કદી સાર્થક થતો નથી.

જ્ઞાયકભાવ અકર્તા ને અકારણ માત્ર જાણનાર દેખનાર છે ને તેમાં જ તેની કારણ શુદ્ધપર્યાયમાં ગર્ભિતપણે કારણપણું સમાવિષ્ટ છે. પર્યાયનું કારણ-કાર્ય પર્યાયમાં જ તેની ક્ષણિક ઉપાદાનગત્ યોગ્યતા અનુસાર જ હોવા છતાં તે સમયે સ્વાભાવિક નિમિત્ત તેની જે તે ગુણની કારણશુદ્ધપર્યાય કારણ બને છે. આવા પરિપૂર્ણ આત્માની યથાર્થ સમજણ કરી તેનો નિર્ણય કરી જે જીવ પુરુષાર્થપૂર્વક પ્રયોગે ચડે છે તે જીવને સમ્યક્તા પ્રગટ થવાનો સ્વકાળ અલ્પ સમયમાં જ નજીક આવી જાય છે.

અંતમાં પ્રત્યેક જીવ જાણનાર દેખનાર છે ને તેને હંમેશા નિરંતર આબાળગોપાળ સૌને અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા એટલે કે ''જાણનારો જ જણાય છે'' આવો ૧૭-૧૮ ગાથાનો મર્મ સમજી સર્વ ભવિ જીવો પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ તથા સર્વે જ્ઞાનીઓએ બતાવેલા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ કરી મોક્ષ લક્ષ્મીને વરે તેવી મંગલ ભાવના.

ચેતનભાઈ મહેતા (રાજકોટ)
મોબાઈલ : ૯૪૨૮૦ ૦૪૯૭૨, ૯૩૭૪૧ ૦૦૫૦૮